

Görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyeva

Məşhur ərəb-Amerika şairi, Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarında önəmli yer tutan Cibran Xəlil Cibran "alim ilə şair arasında yaşıl çəmən uzanır; alim onu keçəndə müdrək olur, şair onu keçəndə peyğəmbər" deyirdi. Görkəmli şərqşünas alim, keçən əsrdə Azərbaycan şərqşünaslığının inkişafında mühüm rol oynayan Aida İmanquliyeva da belə müdrək alimlərdən idi.

Aida xanımın tədqiqat sahəsi yalnız çoxşaxəli olmağı ilə səciyyələnmir, ərəbşünas alim elmi tematikası zəngin olan mövzuları, mütəfəkkir ədiblərin yaradıcılığını araşdırarkən onların əsərlərindən gələcək zamana boylanmış, dövrü üçün cəsarət tələb edən düşüncələrin bələdçisi olmuşdur. Ona görə də "Cübran Xəlil Cübran" (1975), "Qələmlər birliyi" və M.Nüaymə" (1975) və "Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri" (1991) kimi əhəmiyyətli tədqiqat əsərləri Aida İmanquliyevanın mühacir ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi istiqamətində qiymətli monoqrafiyaları olmaqla yanaşı, görkəmli alimin müdrək zəkası və ruhunun abidəsinə çevrilmişdir. Əsərlərini araşdırdığı məşhur yazıçı Əmin ər-Reyhani dediyi kimi, "vaxt gələcək hər bir kəs yaşadığı həyatda öz şəxsi kitabını yazacaq və bu kitab bütün dünyada onun ruhunun sarayı və məbədi olacaq". Aida xanımı da "ruhunun sarayı və məbədi" olan "kitab"ından oxuyuruq.

Aida İmanquliyeva XX əsrdə Azərbaycan ərəbşünaslığı elminin əsas istiqamətlərindən müəyyən olunmasında, ərəb ədəbiyyatının müxtəlif problemləri və ayrı-ayrı mütəfəkkir ərəb yazıçılarının yaradıcılığının öyrənilməsində xüsusi xidmətləri ilə seçilir. Aida xanım belə bir mövzunu təsadüfi seçməmişdir. Şərqşünas alimin dediyi kimi, "VIII-XII əsrlərdə çiçəklənmə mərhələsinə yaşayaraq intibah dövrünün mədəni yüksəlişinə öz əhəmiyyətli töhfəsini verən" ərəb mədəniyyəti XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində məhcər ədəbiyyatının formalaşması, bu ədəbi istiqamətin yüksək fəaliyyəti ilə bir daha xüsusi zirvə fəth etmişdir".

Şərq və Qərb müəlliflərinin diqqət mərkəzində olan, bəzən qərbçilik, bəzən isə şərqçilik mövqeyindən tədqiqatlara cəlb olunan ədiblərin yaradıcılığına yanaşma prinsiplərinin fərqliliyi və mürəkkəbliyindən doğru və obyektiv yolu seçən Aida xanım analitik təfəkkür tərzii ilə bir çox mühüm məqamları önə çəkmişdir.

Dünyaya sevgisinin gözündən baxan alimin "sev ki, görülməyeni görə biləsən, işiq saç ki, istədiyini yerə gedə biləsən" söyləyən Mixail Nüaymənin əsərlərini araşdırması, Şərq və Qərb dünyası və mədəniyyətlərini ortaq dəyərlərdə birləşdirməyə çalışan şərqşünas xanımın "Şərq və Qərb ən gözəl mədəniyyətləri ilə görüşməli və birləşməlidir" deyən Ə.ər-Reyhaniyənin yaradıcılığını öyrənməsi, ətrafına daim gözəllik bəxş edən tədqiqatçının "biz yalnız gözəlliyi açmaq üçün yaşayırıq, bütün digərləri isə sadəcə ümidin formalarıdır" yazan Cibran Xəlil Cibranın ədəbi-fəlsəfi irsini tədqiq etməsi bir təsadüf ola bilməzdi. Şərq və Qərb probleminin həllində bu gün də aktuallığını qoruyan və global düşüncənin əsasında dayanan ideyalardan çıxış edən ədəbiyyatı öyrənmək, son məqsədində global barışığa yönəldilmiş, mədəniyyətdə sintez, dünyagörüşündə birlik prinsipinə əsaslanmadan mümkün deyildi. Ərəbşünas alim "bu yazıçıların yaradıcı fəaliyyətinin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Avropa və Amerika ədəbiyyatının etik və bədii dəyəri yeni ilfə ruhunda öz etmiş, yeni formada ifadə etmiş, onların nailiyyətlərini ən yaxşı milli ənənələrlə sintezdə təcəssüm etdirmişlər" dedikdə də bu məsələləri nəzərdə tutur, ən vacib məqamlara toxunurdu. Aida İmanquliyeva

çox haqlı bir nəticəyə gəlirdi ki, "ərəb məhcər ədəbiyyatının bütün ərəb ədəbiyyatının inkişafı tarixində kiçik epizod olmasına baxmayaraq, "Suriya-Amerika məktəbi"nin yazıçıları həm ərəb Şərqində, həm də Qərbdə çox geniş şöhrət qazanmışlar və onların yaradıcılığını nəzərə almadan yeni ərəb ədəbiyyatının inkişafının tam və dolğun mənzərəsini təsvirə gətirmək qeyri-mümkündür".

Aida xanımın dərin zəkası, humanist fikirləri, elmi mühtədə xüsusi yeri, insanlara gözəl münasibəti müasirlərinin xatirələrində yaşadığı kimi əsərlərindən də bizə boylanır. İnsan şəxsiyyətinə böyük önəm vermək, cəmiyyət və təbiətə maddi və mənəvi tərəflərdən yanaşmaq, həqiqət, xeyir və gözəlliyin vəhdəti, klassik ədəbi irsə münasibət, vətən və millət haqqında düşüncələr, humanizm ideyaları, şair təxəyyülünə xüsusi yer verilməsi, poeziya və sənət məsələləri, təbiət və sivilizasiya, multikultural dəyərlər və digər mövzular mühacir ərəb yazıçılarının yaradıcılığında aparıcı yer tuturdu. Əmin ər-Reyhaniyənin maarifçilik, Cibran Xəlil Cibranın sentimentalizm, Mixail Nüaymənin realizmin xüsusiyyətləri, hər üç müəllifin romantizmin geniş imkanlarından istifadə etmələri həmin məsələləri araşdıraraq tədqiqatçının da üfqlərini çox genişləndirir, ən əsası isə öz sözünü deməyə imkan verirdi. Aida İmanquliyeva tədqiqatları, oradakı ideyalar, araşdırma obyektləri ilə bütövləşə bilən alimlərdən idi. Yüksək bədii-fəlsəfi ideyalar, sistemli ədəbi meyarlar, yaradıcılıq ənənələri və metodlarının zənginliyi Aida xanımı tədqiq etdiyi ədiblərin düşüncələri ilə paylaşmağa, bölüşməyə, müzakirələr aparmağa, interpretasiya etmək və nəhayət, tədqiqatçı sözünün qətiyyətinə inandırmağa şərait yaradırdı. Ərəb yazıçılarının yaradıcılıq metodlarından bəhs edərək "Suriya-Amerika məktəbi"nin təcrübəsində Qərb və Şərq ənənələrinin sintezi problemi, bu məktəbin nümayəndələri tərəfindən Qərbi Avropa və Amerika romantizminin və rus tənqid realizminin mənimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri problemi, onların əsərlərində yaradıcı metodun təkamilü problemi meydana çıxır" deyən şərqşünas alim ədəbiyyatdakı ideya və metod təkamilünü ustahqla izləyir və konkret nəticələrə gəlirdi.

Aida xanımı xatırlayan ziyalılarımız onun zəngin təfəkkürə malik alim

suzluğu islam dininin insanların bərabərliyi ideyasına zidd idi. İslam modernizminin güclü təkən verdiyi maarifçi ədəbiyyat da islamın mütərəqqi ideyaları vasitəsilə həmin mövqeyi əsaslandırmağa çalışırdı.

Aida xanım ümumbəşəri duyğulara, tolerant düşüncəyə malik şəxsiyyət kimi qadın mövzusunun yalnız Şərq dünyası ilə məhdudlaşdırmırdı. Çünki Mixail Nüaymənin də söylədiyi kimi, "Qırılmış qanadlar"ın qəhrəmanı ağılna və qəlbinə görə suriyalı deyil, yəmənlərin gülünün və limon ətrinin səthini sıyıb onu asanlıqla "fransız, ingilis, rus, italyan və avstraliyalı etmək olar"dı.

Özündən sonrakı nəsillər ərəb ədəbiyyatı və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq araşdırmaçıları üçün Aida İmanquliyevanın tədqiqatları məktəb rolunu oynamışdır. Aida İmanquliyevanın kitabları müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın mühüm məsələlərinin araşdırılması, ərəb yazıçılarının yaradıcılıq nümunəsində Şərq və Qərb ölkələri ədəbiyyatlarının ortaq, uyğun və fərqli problemlərinin öyrənilməsi, qarşılıqlı və birtərəfli təsir nəzəriyyəsinin şərhini qarşıya qoyurdu. Həqiqətən də, Əmin ər-Reyhani və Cibran Xəlil Cibranın yaradıcılığında ingilis romantikləri və Amerika transsendentalizmi, M.Nüaymənin ədəbi-fəlsəfi irsində rus realizmi və nəzəri-estetik fikri ilə səsleşən məqamlar dünya ədəbiyyatının böyük bir sahəsinə kompleks şəkildə yanaşmaq, müqayisəli araşdırmalar aparmaq zəruriyyətini doğurur. İslam və xristian dini, sufizm və Qərb fəlsəfəsi, qədim hind mədəniyyəti və digər möhtəşəm mənbələrdən qaynaqlanan mövzu və ideyaları da nəzərə alsaq, ərəb yazıçılarının yaradıcılıq sferası və Aida İmanquliyevanın tədqiqatçılıq fəaliyyətinin sərhədlərini təsvir edə bilərik. Təsədüfi deyil ki, Aida xanım "mövcud problemin obyektiv zəruriliyi Orta əsrlər ədəbiyyatının son dövrü ilə müqayisədə fərqli ideya-estetik prinsiplərə malik yeni tipli ərəb ədəbiyyatının təşəkkülündə qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin oynadığı rolla şərtlənmişdir", deyər yazırdı.

Milli ədəbiyyatı, eləcə də Şərqin çoxəsrlik inkişaf tarixinə malik ədəbi ənənələri, dini-fəlsəfi dünyagörüşü, icimai-siyasi fikirlərini dünya mədəniyyətinin müxtəlif analoji düşüncə sferası ilə vəhdətdə ifadə edən ərəb mütəfəkkir yazıçılarının - Cibran Xəlil Cibran, Əmin ər-Reyhani və Mixail Nüaymənin multikultural dəyərlərlə zəngin yaradıcılığının tədqiqi Azərbaycan elminə bir sıra yeni keyfiyyətlər gətirmişdir. Çünki Aida İmanquliyevanın da yazdığı kimi, "C.X.Cibran, Ə.ər-Reyhani və M.Nüaymə özlərinin coxcəhətli bədii yaradıcılıqlarında Avropa və Amerika ədəbiyyatının nailiyyətlərini mənimsəmiş, onların dəyərlərini ən yaxşı milli bədii ənənələrlə üzvi surətdə sintezləşdirmişlər". Aida xanımın təmsalında isə orijinal bir tədqiqatçı, şərqşünas alim, dünya elmi və ədəbi prosesinə dərin bələd olan şəxsiyyət yetişmişdir.

Əmin ər-Reyhani "güclü dalğa çimərlik üzərində işarə qoyur və o, sonralar okeanda əsas səviyyəyə çevrilir, dünyanın böyük mütəfəkkirləri də belə edir" deyər yazırdı. Aida İmanquliyeva elmdə öz izini qoyan güclü dalğalardan idi. Bu dalğa şərqşünaslıq elminə yeniliklər gətirməklə yanaşı, onun gələcək inkişafına da təkən vermişdir. Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarına, araşdırma prinsip və meyarlarına döndənmə üz tutmamızın, Aida xanımın ölməzliyinin də səbəbi budur. Cibranın söylədiyi kimi:

Və sən, böyük dəniz, heç uyumayan ana...

Sonra sənə qarışacam, sərhəd tanımayan bir okeana sərhəd tanımayan bir damla olaraq.

*Bəsirə ƏZİZƏLİ,
filologiya elmləri doktoru, dosent*